

Шлях творення: Одеська бібліотека стала національною

Володимир Кудlach,
завідувач сектору відділу
зв'язків з громадськістю
і реклами ОННБ ім. М. Горького

Одеській державній науковій бібліотеці імені М. Горького надано статус "національної". Цю приємну новину підтвердив під час урочистостей 25 вересня голова Одеської облдержадміністрації Микола Сердюк, зачитавши відповідний Указ Президента України Віктора Ющенка (№ 756/2009). З цієї подією одну з найстаріших в Україні книгозбірень привітав також голова Верховної Ради України Володимир Литвин.

Вітальну телеграму від його імені озвучив голова Одеської обласної ради Микола Скорик. Слова вітання від Міністерства культури і туризму України одеситам передала його представник Марія Височанська, від імені бібліотекарів — директори Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Короленка Валентина Ракітянська, Кіровоградської обласної універсальної бібліотеки Олена Герашенко та ін. Теплі вітання висловили зарубіжні гості, зокрема старший радник Міністерства культури і культів Румунії, заступник голови Союзу українців Румунії пані Ярослава Колотило, а також представник Марсельської бібліотеки "Альказар" пані Бріжіт Блан (Франція). Надійшли також телеграми із привітаннями від колег Національної парламентської бібліотеки України, Національної бібліотеки України для дітей, державних історичної та науково-педагогічної бібліотек України, інших провідних установ держави.

Витоки

Саме заснування в 1829 році Одеської міської публічної бібліотеки, першої в Україні і другої в тодішній Російській імперії, забезпечило доступ широких верств населення до скарбів знань, нагромаджених людством упродовж тисячоліть.

Багато важливих започаткувань в Одесі культурно-просвітницького характеру відбувалося з ініціативи представників громадськості. Достатньо відомий факт — встановлення бюсту Олександрю Пушкіну. Ще в 1817 році в Одесі було відкрито Рішельєвський ліцей, а в 1820 році започаткована перша газета (французькою мовою). Ці обставини не в останню чергу обумовили зародження ідеї заснування публічної бібліотеки в цьому портовому місті. Одеса розвивалася як відкрите Європі місто, в якому після континентальних потрясінь кінця XVIII — першої половини XIX століть, особливо у Франції та Італії, склалися умови для масової еміграції на територію, відвойовані у Туреччини. Нагадаємо, що модернізованому поселенню на місці Хаджибея — Одесі — тоді виповнилося лише 35 років. Про великий потік літератури через порт та інтелектуальні запиту населення свідчить факт запровадження цензури вже в 1796 році. У 1829 році редактор авторитетної на той час газети "Одесский вестник" (засн. 1827) Олександр Львовшин зібрав 15 тисяч руб. для майбутньої бібліотеки, що дало підстави клопотатися перед високими сановниками про її відкриття. Передбачливість і дипломатичний хист редактора заслуговують на те, щоб навести кілька цитат із його стилістично вишуканого листа (від 11.03.1829) до генерал-губернатора Новоросійського і Бессарабського краю графа М. Воронцова, цитую: "Я употребил бы во зло снисходительное внимание Вашего Сиятельства и даже оскорбил бы особу Вашу, если бы стал доказывать перед Вами пользу учреждения публичной библиотеки...". Зібрані "Одесским вестником" кошти повинні були також заохотити можновладців долучитися до жертв на цю благодієльну справу. Граф М. Воронцов, у

свою чергу, звертається з відповідним клопотанням до міністра внутрішніх справ А. Закревського і вже 13 (25) вересня 1829 року імператор Микола I видає рескрипт про заснування публічної бібліотеки в Одесі, який невдовзі публікує "Одесский вестник". Ще до моменту відкриття, чиновниками міської управи був розроблений Статут, що регламентував діяльність майбутнього закладу. Більшість з десяти положень Статуту не втратили чинності й по сьогодні. Офіційне відкриття бібліотеки відбулося із деяким запізненням (у зв'язку з поширенням епідемії холери) 15 квітня 1830 року. Забігаючи наперед, зазначимо, що прагнення підняти престиж бібліотеки в умовах самодержавства, а також розрахунок на відповідну до неї увагу владних структур спонукали міських мужів до закріплення імені тодішнього імператора в назві закладу, який з того часу і до приходу більшовиків іменуватиметься як "Одеська міська імені імператора Миколи II публічна бібліотека". Заради справедливості слід визнати, що особливо цей факт тоді не афішувався.

Докладніше про становлення та діяльність бібліотеки в дорадянський період її існування можна дізнатися в історичному нарисі "Одесская городская публичная библиотека. 1830—1910 г.". Її автор — один із найавторитетніших за всю історію існування бібліотеки директор Михайло Попруженко (з 1896 по 1919 рр.).

Зміна політичної системи після громадянської війни не могла не вплинути на статус бібліотеки. У 1922 році Одеська міська публічна бібліотека стає державною, а за два роки відповідною урядовою постановою, її включено до наукових установ. Нова реорганізація чекала на бібліотеку 1930 року шляхом її злиття з Українською державною бібліотекою ім. Т. Г. Шевченка та Центральною науковою бібліотекою, що діяла на базі університету. Щоправда, у зв'язку із завершенням ремонтних робіт, фонди університетської згодом були повернуті на своє первісне місце.

З середини 60-х років минулого століття бібліотека стала провідним зональним організаційно-методичним, науково-бібліографічним та інформаційним центром шести областей півдня України.

Гуманістична місія, яку здійснювали співробітники ОДНБ в умовах багатонаціональної радянської країни, отримала високе державне визнання: у зв'язку з 150-річчям від дня заснування бібліотека була нагороджена орденом Дружби народів.

Ім'я ж російського пролетарського письменника Максима Горького було присвоєне бібліотеці в лютому 1941 року. Проблему неоднозначної оцінки подібного іменування (як відомо, М. Горький не відвідував бібліотеки і зверхньо ставився до української мови) мало би зняти нещодавнє надання бібліотеці статусу "національної". Однак далися взнаки передвборчі міркування та брак політичної волі.

Будівля

На момент свого відкриття і до 1883 року Одеська публічна бібліотека не мала спеціально пристосованого приміщення. Для збереження перших 5 тис. томів було відведено дві кімнати в будинку на Приморському бульварі (поруч з пам'ятником Дюку Рішельє), у якому бібліотечні фонди зберігалися до 1874 року. Згодом бібліотека була переведена у приміщення будинку на Соборній площі, і лише після зведення нової споруди (нині Археологічний музей), публічна бібліотека набула свого постійного місця прописки. Тут вона перебувала під одним дахом з музеєм Товариства історії і старожитностей до 1906 року. Прекрасна споруда в стилі неокласицизму була зведена завдяки пожертвуванням мецената і міського голови Григорія Маразлі за проектом архітектора Ф. Гонсіоровського.

Однак поповнення книжкових фондів (з 1892 по 1900 роки їхня кількість зростає на третину і становила близько 100 тис. томів), а також збільшення кількості читачів (за 1900 р. — 75 тис.) поставили питання про спорудження нової будівлі бібліотеки, яка б відповідала передовим світовим стандартам. Впритул до цього питання підійшли в 1902 році, коли Одесі було дозволено взяти десятимільйонну позику, з якої 200 тис., не без труднощів, пропонувалося виділити на будівництво нової бібліотеки. "Цей момент в житті бібліотеки не можна не визнати моментом надзвичайно важливим, а тому послуга, зроблена у цій справі А. А. Швенднером (завідувачий народною освітою, товариш

міського голови. — В. К.), не повинна бути забутою в історії Одеси", — писав з цього приводу згадуваний Михайло Попруженко. Мова, зрозуміло, йде про теперішню споруду, що знаходиться по вулиці Пастера (тоді Херсонській). Це просторе місце, запропоноване попечителем бібліотеки графом М. Толстим, у багатьох відношеннях було найкращим за своїм розташуванням: відносна тиша та близькість до навчальних закладів, зокрема університету. Раніше тут знаходився відділок міської лікарні. Була створена проектно-наглядова комісія під головуванням М. Дитеріха, яка кращим конкурсним проектом визнала роботу одеського архітектора Федора Нештурха, нащадка українських козаків.

Без перебільшення, нині ця споруда — зразок поєднання неоромантичних рис і раннього модерну, не лише є справжньою окрасою Одеси, а й віднесена до кращих будівель подібного типу в Східній Європі. Відомо, що Ф. Нештурх для детального ознайомлення зі спорудами бібліотек побував у тих містах, де при зведенні враховували західний досвід: Харкові, Москві, Петербурзі і Варшаві. Серед шести потенційних підрядників конкурс виграв відомий одеський архітектор О. Бернардацці, який запропонував найнижчу вартість робіт — 145 тис. руб. Основні роботи були виконані впродовж 1905—1906 років, але повністю об'єкт через революційні страйки був зданий в експлуатацію лише в 1907 році. Споруда відрізнялася просторими світлими приміщеннями з продуманою вентиляційною, опалювальною і протипожежною системами (у книгосховищі суцільні вогнестійкі перекриття стелі), передбачалися також підйомники. 20 лютого 1907 року відбулися урочистості з нагоди відкриття нової споруди, присвячені ювілейній даті — 75-річчю заснування Одеської міської публічної бібліотеки. Міська влада пізніше прийняла рішення про перенесення з Херсонської вулиці трамвайної лінії, яке сприяло покращанню функціонування бібліотеки.

Відкриття нового приміщення бібліотеки, як загалом її 75-річна діяльність мали величезний резонанс, про що свідчать також вітальні телеграми, прислані одеситам від 60 адресатів з 43 міст, а також наукових установ тодішньої Російської імперії.

У 1979 році будівля бібліотеки як пам'ятник містобудування була взята під охорону держави. Тривала експлуатація будівлі в післявоєнний період вимагала капітального ремонту та реставраційних робіт. Їх виконали в період з 1987 по 1993 роки. Упродовж 2003—2007 роках були здійснені зовнішньореставраційні роботи, завдяки чому споруда набула свого первісного вигляду.

Поповнення фондів. Традиція благодійництва

Формування фондів бібліотеки розпочалося фактично ще до її офіційного відкриття. Серед перших меценатів слід назвати графа М. Воронцова, який подарував 600 томів французької класики, де переважали фоліантні видання фірми Фірмена Дідо. Це був красивий жест освіченого можновладця і достойний приклад для наслідування (до речі, саме графу М. Воронцову належить вислів: багата людина повинна вміти жити так, щоб не викликати заздрощів та ненависті у бідних). Значно поповнились фонди завдяки дарункам міського голови Г. Маразлі (10 тис. видань). Найбільш вагомим став дарунок одного з найвизначніших попечителів бібліотеки графа М. Толстого (40 тис. книг). Власне, ми знаємо два основні джерела поповнення бібліотеки, хоч суттєво змінилася пропорція — дарунки приватних осіб та, дещо пізніше, надсилання друкарнями бібліотеці обов'язкового примірника. Уперше подібне розпорядження зробив

(вже як градоначальник) один з ініціаторів відкриття бібліотеки О. Льовшин у 1834 році. До речі, саме тоді до бібліотеки потрапила перша книга українською мовою — казка "Маруся". Відповідні урядові постанови та розпорядження органів місцевого самоврядування 1922, 1949, 1994, 1997 років надавали право бібліотеці на отримання безоплатного чи платного примірника видань, у тому числі наукових, що друкувалися в СРСР або ж друкуються в Одесі. З 2002 року відповідно до постанови Кабінету Міністрів України бібліотеці гарантується надходження обов'язкового безоплатного примірника документів.

Важко переоцінити те величезне значення, яке має бібліотека як унікальне сховище, в якому не лише зберігаються важливі історичні документи. Вона також нерозривно пов'язана з історією своєї країни. У часи воєнних лихоліть до бібліотеки надходили цілі колекції книг, які б за інших умов були розпорочені чи й знищені. Так, у період революцій та громадянської війни 1917—1920-х років бібліотека поповнилася книжковими зібраннями тих освічених і заможних одеситів, які змушені були емігрувати: Ашкеназі (8 тис. пр.), Малаховського (1550 пр.), Бродського (1300 пр.), Дуварджогло (1260 пр.), унікальні книги грецькою мовою А. Мавракордато (65 пр.), серед яких Біблія 1518 року, твори Гомера 1756 року та ін. До бібліотеки надійшли також архівні документи царської "охранки", військових з'єднань союзних військ, денікінців, більшовиків, які часом самі ініціювали подібні акції.

Важливе місце в одеській книгозбірні займає фонд "Україніка", сформований на основі книг Одеської "публічки", а також надходжень з Української державної бібліотеки ім. Т. Г. Шевченка після їхнього злиття. УДБ поповнилася колекціями книг одеської "Просвіти", Одеського українського клубу та зібранням видатного бібліофіла, етнографа, просвітянина Михайла Комарова. На 1930 рік картотека "Україніка" ОДНБ нараховувала 80 тис. одиниць зберігання — три окремі колекції: українська книга кириличного друку XV—XVIII століть, бібліотека Михайла Комарова (з листами та автографами Володимира Антоновича, Бориса Грінченка, Михайла Коцюбинського, та ін.) а також колекцію видань українською мовою, що випушені в Україні. Серед них — "Енеїда" Івана Котляревського (1809, 1842), прижиттєві видання Тараса Шевченка та ін. У 1940 році, як пише дослідник української книги Ганна Єфімова ("Скарби культури. 1829—2004". Одеса, 2004.), відділ з досить дивним формулюванням було ліквідовано.

Каталоги і картотеки ОННБ ім. М. Горького

За рахунок зв'язків з діаспорою фонди бібліотеки поповнюються українською та іноземною літературою, яка надходить до залу "Українци в світі", відділів "Одесика" та Українсько-Канадського центру.

Нагадаю, що вже на середину XIX століття бібліотека встановила взаємовигідні зв'язки з Паризьким, Празьким, Пекінським, Гарвардським, Смінтонівським університетами, а також бібліотеками Британського музею, Конгресу США, Національною бібліотекою Франції та ін. Нині бібліотека має партнерські стосунки із бібліотеками 17 країн світу.

Цінними, особливо з мистецтва, є дарунки книг і журналів французької художниці, почесної громадянки Одеси Сюзанни Саварі (3 тис. видань), представників Національної спілки художників України, письменницької організації та ін.

Поповненню бібліотеки зарубіжними виданнями, а також літературою української діаспори сприяє співробітництво з іноземними представництвами в Україні й Одесі зокрема. Особливо плідною є співпраця з посольствами Франції та США, консульствами Польщі, Греції, Румунії, Китаю. Про це, зокрема, красномовно засвідчила виставка "Для майбутніх поколінь: виставка книжкових дарунків бібліотеці", яка відбулася напередодні святкових урочистостей з відзначення 180-річчя бібліотеки у Великому читальному залі. Презентація ще раз нагадала про необхідність прийняття Закону про меценатство. На цьому наголосив присутній на заході один із багаторічних меценатів бібліотеки народний депутат Сергій Гриневецький.

Традиція меценатства загалом не вирішує проблеми, але дає змогу підняти престиж друкованого слова, отримати рідкісні й дорогі видання, сприяє залученню капіталу в соціально важливі проекти. Імена найактивніших з добродійців занесено до галереї почесних благодійників "Люди щедрих сердець". Під час згаданих святкувань в урочистій обстановці було названо імена меценатів, чії портрети прикрасили галерею. Новими лауреатами стали Микола Сердюк, голова Одеської облдержадміністрації, та Валентин Стремлядін, багаторічний меценат бібліотеки. Їм вручили відповідні свідчення.

Темі поповнення фонду бібліотеки було присвячене засідання секції "Інформаційні ресурси бібліотек", що відбулася 24—25 вересня в ОННБ ім. М. Горького в рамках Міжнародної науково-практичної конференції "Наукова бібліотека: стратегія інноваційного розвитку". Керівник секції, заступник директора ОННБ Ольга Бельницька проаналізувала інтенсивність поповнення фонду бібліотеки за останні півстоліття. Хочу акцентувати на деяких моментах: з 1959 року до бібліотеки надійшло майже 2,5 млн пр. документів. Найбільше у 60—70-ті роки (140 тис. пр. щорічно). Але у більшості це була література ідеологічного, атеїстичного спрямування чи з проблем сільського господарства, не завжди актуальної, російська класика тощо. Власне, за 1990—1991 роки література українською мовою ледь перевищувала 5 % від загальної кількості нових надходжень.

Позитивним моментом сучасного періоду є не лише зростання кількості й якості різнопланової літератури державною мовою, а й відкриття у пострадянський період "спецхрану" — раніше заборонених творів поетів та письменників.

Люди обов'язку

Виникнення й функціонування бібліотеки — це результат людського фактора. Про заслуги окремих осіб, особливо на початковому етапі становлення та розвитку бібліотеки, ми вже згадували, але поза увагою ще лишилося багато тих, кому заклад зобов'язаний своїм виникненням і розвитком. Це і перший директор ("бібліотекар") професор М. Музаркевич (1843—1852), культурний діяч М. Дерібас (1868—1882), професори-славісти В. Яковлев (1882—1896) і згадуваний вище М. Попруженко (1896—1919). Михайло Попруженко увійшов в історію як директор, що найдовше очолював заклад і особливо багато зробив для збереження і примноження фонду в період катаклізмів 1917—1920-х років.

З глибокою шаною нині згадують і Олександру Тюнеєву, яка 1922 року на базі бібліотеки організувала перший в СРСР Музей книги, а у період румунської окупації 1941—1944 років взяла на себе нелегку працю відновлення пошкодженої бомбардуваннями бібліотечної споруди та збереження тієї частини фонду, що не була евакуйована до Середньої Азії. За це згодом зазнала переслідувань від радянської влади.

Упродовж майже чверті століття бібліотеку очолює заслужений працівник культури, повний кавалер ордена княгині Ольги (перша з-поміж бібліотекарів України) Ольга Федорівна Ботушанська.

Обсяг статті не дає можливості заглибитися в цю тему. Сьогодні життя бібліотеки продовжується, сподіваємося з новими можливостями (і вимогами!) вже як Національної.

P.S. У рамках відзначення 180-річчя бібліотеки відбулася низка заходів, які демонструють досягнення бібліотеки в період незалежності України, її спрямованість на впровадження інновацій. Крім згаданих виставки книжкових дарунків бібліотеці та науково-практичної конференції, була розгорнута масштабна виставка "Книжкова скарбниця України: історія і сьогодення", відзначення постійних читачів, оголошення подяк меценатам та благодійникам закладу. Важливим стало також підбиття підсумків регіонального конкурсу на краще методичне та бібліографічне видання публічних бібліотек півдня України, на який представили свої роботи бібліотеки Харкова, Кіровограда, Херсона, Миколаєва, Республіки Крим.